

Сторічна війна проти Палестини

Рашид Халіді

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — А. Ломакін

© Видавництво «Лобстер». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Вступ

На початку 1990-х я кілька років поспіль по кілька місяців жив у Єрусалимі, проводячи дослідження у приватних бібліотеках деяких найстаріших родин міста, зокрема й моєї. Разом із дружиною й дітьми ми мешкали у квартирі, яка належала родинному вакфу (релігійному фонду) Халіді, у самому серці тісного й галасливого Старого міста. З даху цієї будівлі було видно два найвидатніші шедеври ранньої ісламської архітектури: блискучий золотий Купол Скели знаходився трохи більше ніж через сто метрів від Храмової гори, а трохи далі виднівся менший, сріблясто-сірий купол мечеті Аль-Акса на тлі Елеонської (Оливної) гори 1. З інших боків можна було побачити церкви й синагоги Старого міста.

Неподалік, на вулиці Баб аль-Сільсіла, розташувалася головна будівля бібліотеки Халіді, заснованої в 1899 році моїм дідом хаджем Рагебом аль-Халіді на кошти, заповідані його матір'ю Хадіджею аль-Халіді 2. У бібліотеці зберігається понад 1200 рукописів, переважно арабською мовою (деякі — перською й османською турецькою), найдавніші з яких сягають початку ХІ століття 3. Разом із приблизно двома тисячами арабських книжок ХІХ століття й різними родинними документами ця колекція є однією з найбільших у всій Палестині, яка досі перебуває у власності своїх засновників 4.

Під час мого перебування там головна будівля бібліотеки, споруджена приблизно в ХІІІ столітті, перебувала на реставрації, тож її фонди тимчасово зберігали у великих картонних коробках у будівлі мамлюцької доби, з'єднаній вузькими сходами з нашою квартирою. Більше року я провів серед тих коробок, переглядаючи запилюжені, поточені шашелем книги, документи й листи, що належали багатьом поколінням Халіді, серед яких був і мій прапрапрадід Юсеф {*} Дія ад-Дін Паша аль-Халіді 5. Читаючи його папери, я відкрив для себе світську високоосвічену людину,

яка здобула знання в Єрусалимі, на Мальті, у Стамбулі й Відні. Він глибоко цікавився порівняльним релігієзнавством, особливо іудаїзмом, і володів низкою книг європейськими мовами з цієї та інших тем.

Юсеф Дія був спадкоємцем довгої династії єрусалимських ісламських учених і судових урядовців; його батько аль-Саїд Мухаммад Алі аль-Халіді близько п'ятдесяти років обіймав посаду заступника кадї й очолював канцелярію єрусалимського шаріатського суду. Але ще замолоду Юсеф Дія обрав для себе інший шлях. Засвоївши основи традиційної ісламської освіти, він у вісімнадцять років полишив Палестину — без батькового схвалення, як нам відомо, — щоби провести два роки у школі Британського місіонерського церковного товариства на Мальті. Звідти він поїхав у Стамбул, щоб навчатися в Імператорській медичній школі, після чого вступив до Роберт-коледжу, щойно заснованого американськими протестантськими місіонерами. У 1860-ті упродовж п'яти років Юсеф Дія відвідував перші навчальні заклади регіону, що надавали сучасну освіту західного зразка, вивчив англійську, французьку, німецьку мови й багато іншого. У середині XIX століття це був незвичний освітній шлях для юнака з родини мусульманських релігійних учених.

Здобувши таку широку освіту, Юсеф Дія обіймав різні посади як урядовець Османської імперії: був перекладачем у Міністерстві закордонних справ; консулом у російському порту Поті на Чорному морі; губернатором округів у Курдистані, Лівані, Палестині й Сирії; майже десять років виконував обов'язки мера Єрусалима, а також певний час викладав у Королівському імператорському університеті у Відні. Його обрали депутатом від Єрусалима до османського парламенту, створеного 1876 року згідно з новою конституцією імперії. Там він потрапив в опалу султана Абд аль-Хаміда, оскільки виступав за розширення повноважень парламенту на противагу

виконавчій владі 6.

Завдяки своїй ісламській і західній освіті аль-Халіді згідно із сімейною традицією став визначним ученим. У його бібліотеці зберігається багато книг французькою, німецькою, англійською мовами, а також його листування з ученими Європи й Близького Сходу. Крім того, старі австрійські, французькі й британські газети в бібліотеці засвідчують, що Юсеф Дія регулярно читав зарубіжну пресу. Є докази, що він отримував друковані матеріали через австрійське поштове відділення в Стамбулі, яке не підпадало під суворі цензурні закони Османської імперії 7.

Юсеф Дія ад-Дін Паша аль-Халіді

Завдяки своїй широкій ерудиції, рокам, проведеним у Відні й інших європейських містах, а також завдяки контактам із християнськими місіонерами Юсеф Дія добре усвідомлював ступінь розповсюдження західного антисемітизму. Водночас він здобув ґрунтовні знання про інтелектуальні витоки сіонізму, зокрема про його походження як реакції на злісний антисемітизм християнської Європи. Безперечно, він був ознайомлений із книгою Der Judenstaat віденського журналіста Теодора Герцля, виданою 1896 року, і знав про перші два сіоністські конгреси у швейцарському Базелі 1897 й 1898 років 8. (Схоже, Юсеф Дія в часи свого перебування у Відні знав і самого Герцля.) Він знав про дебати й погляди лідерів різних сіоністських течій, включно з чітким закликм Герцля створити єврейську державу із «суверенним правом» контролювати імміграцію. Ба більше, як міський голова Єрусалима, він став свідком конфліктів із місцевим населенням, які виникли в перші роки протосіоністської діяльності, коли наприкінці 1870-х та на початку 1880-х років у Палестину прибули перші єврейські поселенці з Європи.

Герцль, визнаний лідер заснованого ним дедалі впливовішого руху, здійснив свій єдиний візит у Палестину 1898 року, навмисно

приурочивши його до приїзду німецького кайзера Вільгельма II. Він уже тоді почав замислюватися над питаннями, пов'язаними з колонізацією Палестини, і ще 1895 року занотував у своєму щоденнику: «Ми маємо обережно відчужити приватну власність на землях, відведених нам. Ми спробуємо непомітно переселити безземельне населення за кордон, забезпечуючи його роботою в транзитних країнах, водночас відмовляючи йому в працевлаштуванні в нашій власній країні. Землевласники стануть на наш бік. І процес експропріації, і виселення бідноти слід провадити делікатно й непомітно» 9.

Юсеф Дія, мабуть, краще за більшість своїх співвітчизників у Палестині усвідомлював масштаби амбіцій сіоністського руху, який тоді ще перебував у зародку, а також його силу, ресурси й привабливість. Він добре розумів, що узгодити сіоністські претензії на Палестину і його відверту мету — створити там суверенну єврейську державу — з правами й добробутом корінних мешканців країни неможливо. Імовірно, саме тому 1 березня 1899 року Юсеф Дія надіслав проникливий семисторінковий лист головному рабинові Франції Задоку Кану, маючи надію, що той передасть його засновникові сучасного сіонізму.

Лист починався з вияву захоплення Юсефа Дії Герцлем, якого він шанував «як людину, як талановитого письменника і як справжнього єврейського патріота», а також поваги до іудаїзму й до євреїв, яких він назвав «нашими кузенами», маючи на увазі патріарха Авраама — спільного праотця іудеїв і мусульман 10. Він розумів мотиви сіонізму й засуджував переслідування, яких зазнавали євреї в Європі. Виходячи з цього, він писав, що сіонізм назагал «природний, прекрасний і справедливий»; «хто міг би заперечити права євреїв у Палестині? Боже мій, історично це ж ваша країна!».

Це речення іноді цитують, вириваючи з контексту, щоби продемонструвати нібито палке прийняття Юсефом Дією всього сіоністського проєкту в Палестині. Проте далі в листі колишній мер і депутат від Єрусалима попереджав про можливі небезпеки внаслідок реалізації сіоністського задуму створити суверенну єврейську державу в Палестині. На його думку, ця ідея неодмінно посіє розбрат між християнами, мусульманами та іудеями. Вона поставить під загрозу становище й безпеку євреїв, якими вони користувалися в межах усіх османських володінь. Переходячи до своєї головної мети, Юсеф Дія тверезо зазначав, що, хоч би якими були заслуги сіонізму, «необхідно враховувати жорстоку силу обставин». Найважливішим він вважав те, що «Палестина є невіддільною частиною Османської імперії і, що ще важливіше, вона вже заселена іншими людьми». У Палестині вже існувало корінне населення, яке ніколи не погодиться з виселенням. Юсеф Дія говорив «із повним знанням справи», стверджуючи, що план заволодіння Палестиною був би для сіонізму «чистим безглуздом». На його думку, «ніщо не могло би бути справедливішим та рівноправнішим», ніж якби «нещасний єврейський народ» знайшов притулок деінде. Водночас він завершував свій лист щирим благанням: «В ім'я Бога, залиште Палестину в спокої».

Юсеф Дія до Теодора Герцля: Палестина «вже заселена іншими людьми», які не захочуть легко змиритися зі своїм виселенням

Відповідь Герцля Юсефу Дії надійшла швидко — 19 березня. Його лист, імовірно, став першим відгуком засновника сіоністського руху на аргументоване заперечення з боку палестинців щодо зародкових планів сіоністів у Палестині. У ньому Герцль змодельював тезу, яка згодом стане типовим прикладом ігнорування інтересів корінного населення як несуттєвих або взагалі вигаданих. Лідер сіонізму просто оминув головний аргумент листа про те, що Палестина вже мала своє населення, яке не погодиться на

виселення. Попри те що Герцль одного разу відвідав країну, він, як і більшість раннях європейських сіоністів, мало знав її тубільних мешканців і майже не мав із ними контактів. Він також не відреагував на цілком обґрунтовані застереження аль-Халіді щодо небезпеки, яку сіоністська програма становитиме для численних добре вкорінених єврейських громад усього Близького Сходу.

Замовчуючи той факт, що кінцевою метою сіонізму було встановлення єврейського панування в Палестині, Герцль скористався виправданням, характерним для колонізаторів усіх часів і народів, яке згодом стало одним із постійних аргументів сіоністського руху: імміграція євреїв принесе користь корінному населенню Палестини. «Ми збільшимо їхній добробут, їхнє індивідуальне багатство, принісши своє». В унісон із риторикою *Der Judenstaat* Герцль додавав: «Якщо дозволити імміграцію певної кількості євреїв, що принесуть у країну свій інтелект, свої фінансові здібності та підприємницький хист, то ніхто не зможе сумніватися, що результатом стане зростання добробуту всієї країни» 11.

Найбільш промовистим був пасаж, у якому він зачепив проблему, яку Юсеф Дія навіть не порушував: «Ви, Ваша Високоповажносте, бачите проблему в іншому — в існуванні неєврейського населення в Палестині. Але хто взагалі думає виганяти їх?» 12. Такою «заспокійливою фразою» у відповідь на непоставлене запитання аль-Халіді Герцль натякав на ті плани, які вже були занотовані в щоденнику: «непомітно переправити» бідне населення країни «за кордон» 13. Ця моторошна цитата свідчить, що Герцль чудово розумів необхідність «зникнення» корінного населення Палестини, аби сіонізм міг досягти успіху. Більше того, у статуті 1901 року, який він співредагував для Єврейсько-Османської земельної компанії, містився той же принцип переселення мешканців Палестини до «інших провінцій і територій Османської імперії» 14. Хоча Герцль і наголошував у своїх писаннях, що його

проект ґрунтувався на «найвищій толерантності» й повних правах для всіх 15, насправді йшлося лише про терпимість до тих меншин, які могли залишитися після переселення.

Герцль недооцінив свого адресата. З листа аль-Халіді було чітко зрозуміло, що він прекрасно усвідомлював: питання стосувалося не обмеженої імміграції «певної кількості євреїв» у Палестину, а перетворення всієї землі на єврейську державу. Виходячи з відповіді Герцля, Юсеф Дія міг зробити лише два висновки: або сіоністський лідер намагався ввести його в оману, приховуючи справжні цілі руху, або ж Герцль просто не вважав Юсефа Дію й палестинських арабів гідними серйозного ставлення.

Натомість Герцль із характерною для європейців ХІХ століття самовпевненістю озвучив абсурдну «поступку»: мовляв, колонізація, а згодом і узурпація їхньої землі чужинцями принесуть користь мешканцям країни. Його спосіб мислення й відповідь Юсефу Дії ґрунтувалися на припущенні, що арабів можна буде врешті-решт підкупити або ошукати, щоб вони не зважали на справжні наміри сіоністського руху щодо Палестини. Це зневажливе ставлення до інтелекту арабського населення Палестини, не кажучи вже про його права, неодноразово повторювали у своїй політиці сіоністські, британські, європейські й американські лідери впродовж наступних десятиліть — і аж до наших днів.

Стосовно єврейської держави, яку зрештою створив рух Герцля, то, як і передбачав Юсеф Дія, місце там знайшлося лише для одного народу — єврейського; усіх інших справді «переправили» або, у кращому разі, лише терпіли.

Лист Юсефа Дії та відповідь Герцля добре відомі історикам того часу. Однак більшість із них, як здається, не замислилися належно над тим, що, можливо, це був перший справді значущий діалог між провідним палестинським діячем і засновником сіоністського руху.

Вони не до кінця врахували виправдання Герцля, які цілком відверто окреслювали колоніальну сутність столітнього конфлікту в Палестині. Вони не визнали аргументів аль-Халіді, які з 1899 року повністю й безкомпромісно підтверджуються.

Після Першої світової війни почався процес розпаду палестинського суспільства, спричинений масштабною імміграцією єврейських поселенців із Європи. Їх підтримували новостворені британські органи влади, які допомогли їм збудувати автономну структуру сіоністського напівдержавного утворення. Додатково було створено окремий сектор економіки під контролем євреїв шляхом усунення арабської робочої сили з єврейських підприємств під гаслом *Avoda ivrit* («Єврейська праця»), а також завдяки вливанням величезних капіталів з-за кордону 16. До середини 1930-х років цей переважно автономний сектор уже перевищував за масштабом арабську частину економіки, хоча євреї все ще становили меншість населення.

Під час жорстокого придушення Великого арабського повстання 1936—1939 років проти британського правління корінне населення зазнало ще одного нищівного удару. Тоді було вбито, поранено, ув'язнено або вигнано близько 10 % дорослого чоловічого населення 17. Британці залучили для придушення опору сто тисяч солдатів та авіацію. Тим часом масова хвиля імміграції, спричинена переслідуваннями з боку нацистського режиму в Німеччині, збільшила частку єврейського населення Палестини з 18 % у 1932 році до більше ніж 31 % у 1939-му. З'явилася необхідна демографічна критична маса й військовий ресурс, що стали вирішальними для здійснення етнічних чисток у 1948 році. Тоді більше ніж половину арабського населення країни було вигнано спершу сіоністськими загонами, а згодом ізраїльською армією. Сіонізм здобув військову й політичну перемогу.

Таке радикальне соціальне перекроювання за рахунок корінного населення є характерною рисою всіх колоніальних поселенських рухів. У випадку Палестини воно стало необхідною передумовою для перетворення переважно арабської країни на державу з єврейською більшістю. Ця книга стверджує, що сучасну історію Палестини найкраще тлумачити саме в цих термінах — як колоніальну війну проти корінного населення, яку вели різні сили, щоби, всупереч його волі, змусити його відмовитися від своєї батьківщини на користь іншого народу.

Хоча ця війна має багато спільних рис із типовими колоніальними кампаніями, вона водночас має й унікальні особливості, адже велася від імені й на користь сіоністського руху, який сам по собі є специфічним колоніальним проєктом. Додатково ускладнює проблему те, що цей колоніальний конфлікт, який від початку спирався на потужну зовнішню підтримку, з часом переріс у національне протистояння між двома новими національними спільнотами, двома народами. Підґрунтям і каталізатором цього став глибокий релігійний резонанс для євреїв і багатьох християн, зумовлений біблійним зв'язком з історичною землею Ізраїлю. Вміло інтегрований у сучасний політичний сіонізм, цей мотив став його невіддільною частиною. Отже, колоніально-національний рух кінця ХІХ століття прикрасив себе біблійним вбранням, яке мало величезну привабливість для протестантів Великої Британії та Сполучених Штатів, вихованих на читанні Біблії, й засліплювало їх у ставленні до сучасного сіонізму та його колоніальної природи: адже як могли євреї «колонізувати» землю, де зародилася їхня релігія? Через таке засліплення конфлікт описують у кращому випадку як просте, хоч і трагічне національне зіткнення двох народів, які мають права на ту ж землю. У гіршому випадку його подають як наслідок фанатичної, негнимої ненависті арабів і мусульман до євреїв, які нібито лише реалізують своє невіддільне

право на вічну, Богом дану батьківщину. Насправді немає жодних підстав не вважати те, що відбувалося в Палестині понад століття, водночас і колоніальним, і національним конфліктом. Проте наше головне завдання — показати саме його колоніальну природу, оскільки цей аспект залишається недостатньо усвідомленим, хоча він ключовий і всі типові риси колоніальних кампаній виразно простежуються в сучасній історії Палестини. Характерно, що європейські колонізатори, прагнучи витіснити або підкорити корінні народи в Америці, Африці, Азії чи Австралазії {*} (або в Ірландії), завжди описували їх у зневажливій формі. Водночас вони неодмінно заявляли, що їхнє правління покращить становище місцевого населення: «цивілізаторський», «прогресивний» характер їхніх колоніальних проєктів виправдовував будь-які злочини, скоєні проти корінних народів задля досягнення поставлених цілей. Достатньо згадати риторику французьких колоніальних правителів у Північній Африці чи британських віцекоролів в Індії. Один із символів Британського раджу {*}, лорд Керзон, казав: «Відчувати, що десь серед цих мільйонів ви залишили бодай крихту справедливості, чи щастя, чи добробуту, відчуття мужності або моральної гідності, пробіск патріотизму, світанок інтелектуального просвітлення або порив обов'язку там, де їх раніше не існувало, — цього досить: це і є виправдання англійця в Індії» 18. Слова «де їх раніше не існувало» варті повторення. На думку Керзона та інших представників його колоніального класу, тубільці не знали, що для них добре, і самостійно цього досягти не могли. «Ви не можете обійтися без нас», — заявив він в іншій промові 19. Упродовж більш ніж століття колонізатори описували палестинців (як і інші корінні народи) із застосуванням саме такої лексики. Зверхня риторика Теодора Герцля та інших сіоністських лідерів нічим не відрізнялася від риторики їхніх сучасників-європейців. Герцль писав, що єврейська держава стане

«частиною оборонної стіни Європи в Азії, форпостом цивілізації проти варварства» 20. Це твердження перегукувалося з висловлюваннями, якими супроводжувалося завоювання північноамериканського фронтиру, що завершилося в XIX столітті знищенням або підкоренням усього корінного населення континенту. Як і в Північній Америці, Південній Африці, Австралії, Алжирі й частині Східної Африки, колонізація Палестини так само мала на меті створення колонії білих європейських поселенців. Та зверхність щодо палестинців, яка проступала в промовах Керзона й листі Герцля, дотепер відлунує в багатьох висловлюваннях про Палестину в США, Європі та Ізраїлі.

Під впливом цієї колоніальної логіки виник величезний масив літератури, покликаної довести, що до приходу європейських сіоністських колоністів Палестина була пусткою, безлюдною й відсталою територією. Історична Палестина стала об'єктом незліченних принизливих кліше в західній масовій культурі, а також псевдонаукових і нібито академічних працях, що рясніють історичними помилками, перекрученнями, а часом і відвертим шовінізмом. У кращому разі в цій літературі стверджувалося, що країну населяла невелика кількість безрідних кочових бедуїнів, які не мали ані сталої ідентичності, ані прив'язаності до землі, якою вони лише проходили, по суті, як тимчасові мандрівники.

• • •

Далі — у повній книжці «Сторічна війна проти Палестини».
nashaknyga.com.ua